

TUVA TÜRKLERİNİN DESTANLARINDAN TAHTACI TÜRKMENLERİN ADETLERİNE: BAŞ YÜLÜME

FROM THE EPICS OF THE TUVAN TURKS TO THE CUSTOMS OF THE TAHTACI TURKMENS: BAŞ YÜLÜME

Hasan KIZILDAĞ*

ÖZ: Tarihin arkaik devirlerinden modern devirlerine Türk kültürü, sürekli bir devinim ve devamlılık arz etmektedir. Altaylardan Anadolu'ya ve Balkanlara doğu-batı, kuzey-güney ekseninde farklı bölgelere göç etmiş olan Türkler, farklı dinlere ve mezheplere tabi olsalar bile kültürel bir bütünlük sergilerler. Bu sebeple kültürel unsurların takip ve tespitinin bu bakış açısıyla gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu kültürel birlikteliğin en önemli unsurlarından biri de geçiş dönemi uygulamalarındaki ortaklıklardır. Bu çalışmada Tuva Türkleriyle Anadolu'da yaşayan Tahtacı Türkmenlerin "baş yülüme" adı verilen uygulamaları karşılıklı olarak incelemeye tabi tutulmuştur. Tuva Türklerinin geçiş dönemi uygulamalarında yer alan ve Tuva destanlarına da yansıyan baş yülüme uygulamasının Tahtacı Türkmenlerce hangi şekillerde icra edildiği örneklerle ele alınmıştır. Çalışma kapsamında Tuva Türklerinin "baş yülüme" geleneğiyle Tahtacı Türkmenlerin dinî bir karaktere büründürdüğü uygulamanın pek çok benzerlik içerdiği tespit edilmiştir. Tuva destanlarından alınan örneklerin Tahtacı Türkmenlerden yapılan derlemelerle mukayesesi sonucunda bulunan unsurların, coğrafya ve din değişikliklerine rağmen Türk kültürünün bir süreklilik arz ettiğini göstermesi bakımından örnek teşkil edeceği düşünülmektedir. Bunun yanı sıra bu çalışmada, Şamanizm ve Lamaizm tesirindeki Tuva Türklerine ait bir uygulamanın Anadolu'da Tahtacı Türkmenlerde de belli farklılıklarla devam ettirildiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Baş Yülüme, Tuva Türkleri, Tahtacı Türkmenler, Geçiş Dönemi Uygulamaları, Süreklilik

ABSTRACT: Turkish culture has been in motion and has been in continuity from the archaic times of history to modern times. Turks, who have migrated to different regions from Altai to Anatolia and the Balkans on the east-west, north-south axis, exhibit a cultural integrity even if they are subject to different religions and sects. For this reason, the monitoring and identification of cultural elements should be carried out from this perspective. One of the most important elements of this cultural unity is the commonalities in transition period practices. In this study, the practices called "baş yülüme/head shaving" of Tuvan Turks and Tahtacı Turkmens living in Anatolia were mutually analyzed. The forms in which Tahtacı Turkmens perform the "baş yülüme" practice, which is included in the transitional period practices of Tuvan Turks and reflected in Tuvan epics, are discussed with examples. Within the scope of the study, it has been determined that the "baş yülüme" tradition of Tuvan Turks and the practice of Tahtacı Turkmens, which has a religious character, have many similarities. It is thought that

* Dr. Öğr. Üyesi-Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/Samsun-kizildaghasan@yandex.com (Orcid: 0000-0001-7266-6678)

the elements found as a result of the comparison of the samples taken from Tuvan epics with the compilations made from Tahtacı Turkmens will set an example in terms of showing that Turkish culture has a continuity despite the changes in geography and religion. In addition, in this study, it has been determined that a practice belonging to the Tuvan Turks under the influence of Shamanism and Lamaism is also continued with certain differences among Tahtacı Turkmens in Anatolia.

Keywords: Baş Yülüme/Head Shaving, Tuvan Turks, Tahtacı Turkmens, Transition Period Practices, Continuity

Giriş

Tarihî seyri içinde Türk kültürünün katmanlarına bakıldığında arkaik devirlerden günümüze düzenli bir devamlılığın olduğu görülecektir. Her ne kadar yaşanan coğrafya, göçler ve fetihler aracılığıyla değişmiş, zaman içerisinde çeşitli dinlerin etki alanına girilmişse de Türk kültürü katmanlar hâlinde bir kesintisizlik sergilemektedir. Kültürel unsurlar zamanla değişmekle birlikte bugün mevcut olan inanç, uygulama, ritüel ve geleneklerin önemli bir bölümünün köklerinin Türk kültürünün en eski devirlerine dayandığı görülmektedir. Bu bakımdan kültürel unsurların tarihsel süreğenliğinin takibi; kültürel kodların hangi oranda değiştiğini, din, coğrafya ve zaman değişikliklerine rağmen hangi kültürel kodların hangi ölçüde hayatîyetini devam ettirdiğini tespit edebilmek bakımından önemlidir.

Geçiş dönemi âdet ve uygulamaları, Türk kültürünün başlangıçtan günümüze önemli oranda muhafaza edilen unsurlarının başında gelmektedir. Geçiş dönemi âdet ve uygulamaları içinde ise yeni doğan ferdin hayatını ilgilendiren birtakım uygulamalar toplumsal düzlemde önemini korumaya devam etmektedir. Farklı bölgelerde farklı uygulamaların varlığı bir vakıa olsa da benzer uygulamaların sürekliliği, akışta kesintisizlik sağlamak ve kültürel birliği devam ettirmektedir. Bu kültürel birlik, çok farklı coğrafyalara dağılmış ve muhtelif din/mezheplere tabi olan Türklerin sosyal dinamiklerini şekillendirmektedir.

Bir geçiş dönemi olan doğumdan sonraki âdet ve uygulamalar yaygın olarak sırasıyla kırklama, diş hediği, (erkekse) sünnet gibi pek çok unsurdan oluşurken “baş yülüme” adı verilen bir uygulamanın da doğudan batıya Türk dünyasında mevcut olduğu görülmektedir. Bu çalışmada Tuva destanlarında da söz edilen “baş yülüme”nin Tahtacı Türkmenlerin âdetleri içerisinde ne şekilde uygulandığı; benzerlik ve farklılıkları ele alınmıştır. Bu şekilde Tuva Türklerinin destanlarında tespit edilen bir uygulamanın günümüz Tahtacı Türkmenlerinin âdetlerindeki karşılığı değerlendirilecektir.

Amaç ve Kapsam

Bu çalışma “baş yülüme” uygulamasının Tuva destanlarında ne şekilde icra edildiğinin tespiti ve bu uygulamanın Tahtacı Türkmenlerden derlenen verilerle ne derece benzerlikler gösterdiğini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda, baş yülüme uygulamasının Tuva

destanlarındaki varlığının fark edilmesi üzerine destan metinleri bütüncül olarak taranmış ve tespit edilen unsurlar, Tahtacı Türkmenlerde de benzer bir uygulamanın varlığının bilgisinden hareketle mukayese edilmiştir. Bu mukayese sonucunda Türk dünyasının iki farklı ucunda yer alan Türk toplulukları arasında “baş yülüme” uygulamasının hangi ortaklık ve farklılıklar ihtiva ettiği ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Sınırlılıklar

Bu çalışmada, Tuva destanları içerisinde tespit edilen ve Tahtacı Türkmenlerin âdetleri arasında da yer alan “baş yülüme” uygulaması ele alınmıştır. Çalışma Tuva destanları ile Tahtacı Türkmenlerin geçiş dönemi uygulamaları ile sınırlandırılmıştır.

Yöntem ve Verilerin Analizi

Tuva destanlarının taranması sürecinde metin merkezli bir yaklaşım takip edilmiş ve tespit edilen veriler, Tahtacılar arasından derlenen folklorik materyallerle mukayese edilmiştir. Bu amaçla Tahtacılar arasında yapılan derlemeler incelenmiş ve baş yülüme uygulamasına dair örnekler açığa çıkarılmıştır. Bu süreçte Tuva Türklerinin destanlarının incelenmesinde doküman analizi ve içerik analizi yöntemleri kullanılmış, Tahtacı Türkmenlerin adetlerinin incelenmesi ise betimsel analiz vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular mukayese edilerek kültürel devamlılık hususunda tespitlerde bulunulmuştur.

Çalışmanın inceleme bölümüne geçmeden önce Tuva Türkleri ve Tahtacı Türkmenleri/Tahtacılar hakkında malumat vermek faydalı olacaktır.

Tuva Türkleri

Tuva (Tıva) olarak bilinen kelime, 19. asırdan itibaren yazılı kaynaklarda geçmektedir. Bu kelime dışında Tuvalar çeşitli kaynaklarda; Soyon, Soyot, Uranhay, Uryanhay, Tuba kelimeleriyle anlatılmıştır. Aslında bütün bu kavramlar Tuvaların bir üst kimliğinin adı olarak kabul edilebilir. Günümüzde toplu olarak bu adla bilinen cumhuriyet insanları çeşitli boylardan, oymaklardan geldiklerini bilirler. Bu oymaklar çeşitli Uygur, Kırgız, Türkmen boylarından günümüze ulaşmışlar, ortak ad olarak da “Tıva” kelimesini kullanmaya başlamışlardır. Bu boyların bazıları şunlardır: Bay-kara, Çoodu, Deleg (Telengit), Doñgak, Hertek, İrgit, Kırgıs, Küjuget, Maadi, Oorjak, Oyun, Sat, Salçak, Sayan, Tumat, Toju, Todut; Uygur, Balıkçı, Kuskun, Höyük, Homuşku (Arıkoğlu, 1997: 1563). Esas olarak 1990'lara değin eski SSCB içinde, Rusya ÖSSC'ne bağlı Özerk Tuva Bölgesinde yaşayan Tuvalar, birliğin dağılmasından sonra yine aynı sınırlar içerisinde, Rusya Federasyonu'na bağlı olarak yaşamlarını sürdürmektedirler. Bu sınırların dışında Moğolistan Halk Cumhuriyeti (Hövsgöl ve Hovd aymakları) ve Çin Halk Cumhuriyeti'nde yaşayan Tuvalar da vardır. Tofalar (Karagas) adıyla anılan Tuvalarsa İrkutsk bölgesinde yaşarlar. Yüzölçümü 171.300 m2 olan Tuva yönetim olarak 11 yönetim bölgesine (rayon) ayrılmıştır. Esas olarak dağlık bir bölge olan Tuva'da ortalama yükseklik 2500 metredir. 1989

sayımlarına göre eski SSCB’de Tuvaca konuşanların toplam sayısı 200 binin üstündedir. Buna Buryat Özerk bölgesi, Moğolistan ve Çin’de yaşayanlar da katılmalıdır. Çin’in Uygur Özerk bölgesinde yaşayanlarsa kendilerini Deba, aynı bölgedeki Kazaklar Kökmunçak, Moğollarsa Zuanghay diye adlandırırılar (Ölmez, 1996: 10).

Tahtacı Türkmenler

Tahtacıların Oğuz Türklerinin bir kolu olan Ağaçeri oymağından oldukları çeşitli araştırmacıların ortak yargısıdır. Oğuzların tamamında olduğu gibi önce Türkmen olarak çağrılan ve diğer oymaklarla yaşam bakımından, ayrılıklar gösteren bu oymak sonradan uğraşları gereği Ağaçeri olarak çağrılmaya başlamışlardır. Gereke salt ormanda bulunmalarıdır. Bir de buna ağaç işleri ile uğraşmalarını eklersek Ağaçeri olarak çağrılmalarının ne denli doğru olduğunu anlarız. Büyük göç başladığı zaman Oğuz boylarında Ağaçeri oymağı olarak bilinen bu grup Anadolu’ya gelerek bir müddet daha o ismi taşımışlarsa da birkaç asır sonra Tahtacı sözcüğü gelip Ağaçeri’nin yerini almıştır. Kimi yazarlara göre 13, kimilerine göre de 16. yüzyılda Tahtacı diye çağrılmışlardır (Asan, 2005: 203). Tahtacıların kendilerine mahsus olmak üzere, kaz-ayağı dedikleri sehpa şeklinde bir “sime”leri (nişan) vardır ki eski Oğuz Türkmen aşiretleri arasında da bulunan bu simeler, koyunları tefrik etmek için kullanılan damga vazifesini de görmektedir. Aynı zamanda bu, Tahtacıların itikadına nazaran hamiline cüret ve kuvvet veren, sihrî kutsiyeti haiz bir vefk (muska) mahiyetindedir. Bu nişan, Tahtacı namı altında toplanan aşiretlerin alamet-i farikasıdır (Yörükân, 1998: 141-142). Tahtacıların mistik deneyim merkezli geleneksel dünya görüşü, kutsalı hayatlarının merkezine konumlandırmıştır. Tahtacı kolektif belleği, Buyruk gibi ortodoksi tarafından apokrif kabul edilen yazılı metinlerin yanında ağırlıklı olarak sözlü gelenekle inşa edilmiştir. Tahtacı kolektif belleğinin felsefi anlamda gnostik ve heretik düşüncelerle beslenmesinin yanında bu belleğin istikrarlı bir doğası olduğu söylenebilir (Yolcu, 2020: 25).

Sözlüklerde Yülüme

Türkçe Sözlük’te “tırış etmek” anlamına gelen “yülüme” için Divânu Lugâti’t-Türk (DLT)’te “yülüt- ~ yülüt-: er saçın yülütü (adam başını tırış ettirdi.); yülül- ~ yülül-: saç yülülüdi (saç tırış edildi); yülü-: er saç yülüdi (adam saçını tırış etti); yülüğü: saç tırış etmek için kullanılan ustura” şeklindeki kullanım ve anlamlara yer verilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 332, 383, 385, 421). Sir Gerard Clauson ise tırış etmek anlamındaki “yülü” için DLT’deki “yülüğü” kelimesini naklederek kelimenin, Tuva Türkçesinde çülü-, Kumuk ve Osmanlı Türkçesinde yülü-, Hakas ve Kıpçak Türkçesinde yülü- şeklinde olduğunu ifade etmektedir (1972: 748,919). Tuva Türkçesi Sözlüğü’nde “çülüür: *yülümek, tırış etmek* (Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 27)” şeklindedir. Tuva Türklerinin destanlarının söz varlığı incelendiğinde “çülü-: *tırış etmek, çülüüt- tırış ettirmek* (Özbek, 2016: 165)” anlamlarıyla kullanılmaktadır. Codex Cumanicus’ta “yülüğüç: tırış bıçağı, yülü-: tırış

etmek” manalarında iken, Karaçay Malkar Türkçesinde “cülgüç: çakı, ustura, cülü-: tıraş etmek” anlamlarında kullanılmıştır (Tavkul, 2003: 28).

Tuva Türklerinin Destanlarında Baş Yülüme

Tuva Türklerinde Ças Kırgır Toy adı verilen bir törenle, belirli bir yaşa gelen çocukların saçını ilk defa kesilmektedir (Kalafat, 2012: 22). Tuva Türklerinin toplumsal uygulamalarından biri olan ças kırgır toy, baj cülüme/kırgma isimleriyle bilinen saç kesme töreni sözlü kültür ürünlerinden destanlara da sirayet etmiştir. Sözlü kültür ürünleri, içinden çıktığı toplumun inanç ve kültürünü, âdet, gelenek ve göreneklerini barındırmaktadır. Bu bakımdan Tuva destanları, kökleri mitik dönemlerde olan pek çok kültürel unsur gibi Tuva Türklerinin baş yülüme âdetini de yansıtmaktadır.

Tuva destanlarında tespit edilen örnekler bir kahraman etrafında şekillenmekte ve bazen ad verme uygulamasını da ihtiva etmektedir. Aşağıdaki ilk örnekte henüz ad almamış olan kahramanın adını isterken saçının yülünmesini istediği görülmektedir. Saç yülümenin bir ihtiyar tarafından yapılması ve yülünen saçın tepe kısmının kesilmeden bırakılarak örülmesi dikkat çekicidir. Bu örnek aynı zamanda çocuğun belli bir yaşa gelinceye kadar saçının kesilmediğini göstermektedir.

“Adımını adap ber,

Bajımın çülüp ber, avay” deerge,

Avazı:

“Bajıñnı ol ireyge çülüdüp al,

Adıñnı baza ol ireyge adadıp al,

Şuva oglum-deeş,

Çoruduptup -tur evespe oñ.

...

Aşak oolduñ **bajın çülüp,**

Kejegezin örüp berip-tir. (MŞT: 97-104)

“Adımı koyuver,

Saçımı kesiver, anne” deyince,

Annesi:

“Saçını o ihtiyara kestirirsin,

Adını yine o ihtiyara koydurursun

Tamam mı oglum” deyip,

Göndermiş imiş.

...

İhtiyar, oğlanın **saçlarını kesip,**

Tepesindeki uzun saçlarını örüvermiş.

Yukarıdakiyle benzerlik gösteren aşağıdaki örnekte de oğlanın saçlarını annesine kestirip atasına yülüttüğü görülmektedir. Saçın kesilerek yülütülmesi yine ad verme uygulamasıyla birlikte ifade edilmiştir.

Ool:

“Bajımınñ düğün avamga kırgıdıp,

Açamga çülüdüp alıyn aram” –dep bodap kelgeş,

De-dir hap-la kaap-tır evespe oñ.

Aalinga de-dir hap çedip kelgeş,

Avazınga bajın kırgıdıp,

Açazınga bajın çülüdüp ap-tır.

Bajın çülüdüp al-la ool:

Oğlan:

“Saçlarını anneme kestirip,

Atama yülütüyim” diye düşünerek, Geri gitmeye başlamış.

Obasına geri gelip,

Annesine saçlarını kestirip,

Atasına kafasını yülütmüş.

Kafasını yülüttükten sonra oğlan:

–”İsmin nedir?” diye soracaklardır,

-”Adıñ kımıl?” -dep baar-la bolgay,
Adım kım bolur çüvel, açay? dep
aytırgan.

Adazı olurğaş:

-Haanıña bargaş,

Adım çok kiji men,

Haanın silerge adadıp alır dees

Keldim deer sen şive, oglum. (THL:
227)

Tespit edilen örneklerde yülüne yani tıraş etme anlamındaki “çülü-” sıklıkla kullanılırken bu kelimenin yanı sıra “kırk-, kıyb-” kelimelerinin de kullanıldığı görülmektedir. Aşağıdaki örneklerde ad verme uygulaması baş yülüne uygulaması çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Baş yülüne yapılırken alkış verilmekte ve ad konulmaktadır. Baş yülüne bittikten sonra toy verildiği de görülmektedir.

Haan orgaştıñ:

-Bo oolduñ adın adaar kiji tıvılbas,
Aldar-şolazın kıygırıp berip körüñer! -
dep-tir.

Boktu-Kiriş olurgastañ:

-Men ışkaş mınçap

Nazın uluun edilep kırızın,

Çaaktıg çüvege çargı-sözün alıspas,

Çarın-töştüñ aldında düşpezin,

Mayıktıgga maygıt pazın,

Şenektigge şenetpezin-dep yöreep tur.

Ooduñ bajın kıybıktap,

Kejegezin taarıp kelgeştıñ,

-Men deg eres erlik bolzun,

Boktu-Kiriş dep ugun uktazın-dees,

Bora-Şokar attıg

Boratı-Mergen dep attıg

Çoruur bolzun! -dep

Mınçap-daa adap olurup-tur.

Tuñ Karatı-Haannıñ albatızı-daa

Nayır-bayıreerte beerge,

Tarap-daa sala bergen. (BKBS: 452-
453)

Adım kim olacak, baba? diye sormuş.

Atası:

-Hanına gidip,

Adım yok,

Hanın sizden ad almaya

Geldim dersin tamam mı, oğlum,

Hanın sana ad versin, demiş.

Kağan durup:

“Bu oğlanın adını koyacak kişi çıkmaz,
Adını -sanını koyuverin” demiş.

Boktu-Kiriş de:

“Benim gibi böyle

Uzun hayatını yaşayıp yaşlansın,

Yanaklıya dava sözünü aldırmasın,

Yürekliye-döşlüye basılmasın,

Topukluya topuklatmasın,

Dirsekliye dirsekletmesin” diye

alkışlamış.

Oğlanın başını kırkıp

Saçını hazırlayıp

“Benim gibi yiğitler yiğidi olsun,

Boktu-Kiriş denilen nesli devam

etsin” diyerek

Boratı-Şokar atlı

Boratı-Mergen adlı

Yaşar olsun!” diye

Böyle ad koymuş.

Tuñ-Karatı-Haanın halkı

Toy-eğlence bitince

Dağılıp gidivermiş.

Bir sonraki örnekte de kahramanın annesine saçlarını “kırgıdıp” ad aldığı görülmektedir. Kahramanın başının yülünüp ad verildiği bu örnekte de tepedeki saçların örüldüğü dikkatlerden kaçmamaktadır.

Kara-Bora adın mungaş,
Hap çorup-la berip-tir.
Bir çerge hap olurga,
Adında çüve-le üvüreñneen ışkaş,
Tudup köörge, bajınıñ düğü boop-tur.
“İndig eve sadır,
Avamga bajım düğün
Kıgıdıp algaş, hap çoruuyın
Adır” -dees, çanıp kelgeş:
**“Bajım kırıp ber,
Avay-deen irgin.
-Şında-la bis emni erttir
Çöneen-dir bis, ogluvustuñ bajınıñ
Konguraan kırıp,
Bıdın aştap bereel,
Kiji adaarga attıg-daa,
Suraglaarga, şolalıg-daa bolgay,
Ogluñga at-şoladan
Adap berdiñ dize-deep,
Kaday çugaalap orup-tur.
İrey-kaday oglunuñ
Bajın kırıp,
Kejegezin örüp,
Şöögün-Bora attıg
Şöögün-Köögün dep
Adap berip-tir. (ŞBAŞK: 379-380)**

Tuva destanlarındaki baş yülüme ile ilgili uygulamanın alelade bir saç kesme uygulaması olmadığı aşağıdaki örnekten de anlaşılmaktadır. “Keş-” eyleminin kullanıldığı bu örnekte ad verme veya saç örme gibi hususların yer almıyor oluşu, yukarıdaki örneklerdeki eylemin sıradanlıktan sıyrıldığını göstermektedir.

Han-Türü maadır udavaanda
Soondan hap çedip kelgeş,
Aptaradan kañ bolat doñgurak
Uştup ekkelgeş,
**Adazınıñ kejegezin
Kandıg-daa aytırıp çok üze keşkeş,
Edeenge ekkep salıp turgan irgin. (KM:
461)**

Kara Bora atına binip,
Çaptırıp gidivermiş.
Bir yerde çaptırıp giderken,
Yüzünde saçların dağılması gibi bir şey,
Tutup bakanda, saçlarıymış.
“Böyle değil, bekle,
Anama saçlarımı
Kırktırıp alıp gideyim.
Bekle.” diyerek dönüp gelmiş.
**“Saçlarımı kırkiver,
Ana” demiş.
“Gerçekten biz, çok
Çökmüşüz, oğlumuzun başının,
Takırdağını kırkıp,
Bitini temizleyelim.
Kişi çağıranda adlı,
Yoklayanda namlı-namdan
Verip koysan” diye
Kocakarı bunu söylemiş.
Dede ile nine oğlunun
Başını kırkıp,
Saç örgüsü örüp,
Şöögün Bora atlı,
Şöögün Köögün diye
Adlandırmışlar.**

Han-Türü bahadır kısa süre sonra
Arkasından koşturarak gelip,
Sandıktan çelik pala bıçak
Çıkarıp getirerek,
**Atasının uzun saçını
Sorgusuz sualsiz keserek,
Eteğine getirip koymuş.**

Yaşar Kalafat'ın tespitlerine göre Tuva Türklerinde erkek çocuğun/balanın saçını üç yaşına gelince kesilir ve bu kesimde bir tören yapılır ikramda bulunulur. Buna Türk költürlü halkların genelinde görülen "saç toyu" da denilebilir. Bu toy "Ças Kırgır Toy" olarak bilinir. Tuva Türklerinde balanın saçını büyükbaba keser. Kesilen balaya ait saçlar bir yerde saklanır. Tuva Türklerindeki bu törene bütün hısım akraba davet edilir. Balaya çeşitli hediyeler getirilir hayır dualar edilir ve öğütler verilir. Mesela "Oğlun büyüsün sağlıklı olsun varlıklı ve mutlu olsun" gibi sözler söylenir (Kalafat, 2012: 22).

Ç. A. Kara-ool "*Obryad pervoy strizhki volos v traditsionnoy kulture Tuvintsev* (Tuva Halkının Geleneksel Kültüründe İlk Saç Kesimi)" başlıklı makalesinde, M. B. Kenin-Lopsan'ın Tuva Türklerine dair verdiği pek çok bilgiyi aktarmaktadır. Ç. A. Kara-ool'un M. B. Kenin-Lopsan'dan aktardığına göre Tuva Türklerinde ilk saç kesme ritüeli şu şekildedir:

"Tuva'nın güney doğusunda ilk saç kesimi "baş kırgırının doyu (баш кыргырынын дою)" olarak adlandırılmıştır. Tuva'nın diğer bölgelerinde ise bu uygulamaya "baştı hılbıktaarı (башты хылбыктаары)" denir. Âyin, çocuk üç yaşına geldiğinde gerçekleştirilirdi. Yaz başında bir şaman ya da [daha sonraki zamanlarda] lama ile kararlaştırılan bir günde, ebeveynler çocukla birlikte büyükanne ve büyükbabanın yanına gelirdi. Eğer yaşlılar yakınlarda yaşıyorsa evlerine davet edilirdi. Büyükanne ebenin yanı sıra akrabalar ve komşular da davet edilirdi. İşlemden önce ebeveynler ebeye ikramda bulunur ve "Çocuğumuzun saçını kesmeni istiyoruz, çünkü sen saygıdeğer bir insansın" derler. Sonra sapına beyaz kadak (mendil) bağlanmış bir makas (ya da bıçak) verirler ve çocuğu getirirler. Bu ciddi anın başlangıcında, ebe çocuğun başını soldan sağa (güneşe göre) üç kez okşar, makasla etrafından dolaşır, makası ve kadakin ucunu saça değdirerek, şu sözlerle bir tutam saç keser:

"Benim gibi uzun ömürlü ol!

Hayatın mutlu olsun!"

Saç kesildikten sonra çocuk kutsanır ve çocuğa bir inek hediye etme sözü verilir. Daha sonra makası büyükbabaya verilir. Aynı uygulama kadak olmadan tekrarlanırdı. Bundan sonra, yaşlı adam makası büyükanneye uzatır, o da aynı şeyleri tekrar edince saç kesimi çocuğun ebeveynleri tarafından tamamlanırdı. İlk saç belirli bir sırayla kesilirdi. Saçlar önce sol şakaktan, sonra önden arkaya yani güneşin seyrinde soldan sağa doğru kesilirdi. Bunun yanı sıra erkek ve kız çocuklarının saç kesimlerinin farklı olduğu belirtilmektedir. Kızların saçları sembolik olarak sadece yandan kesilir, bir örgü örülür ve saçların uçları iplik ve boncuklarla süslenerek bağlanırdı. Bu örgülerin koruyucu bir takı olduğuna inanılırdı. Erkek çocukların saçları ise dıştan daire şeklinde kesilir ve tepede kalan saçlar tek bir örgü halinde örülür ve bir kordon ya da örgü ile bağlanırdı. Örgüler mavi ya da siyah renkte olabilirdi. Tuva geleneğinde, çocuğun saçını kesildikten sonra, çocuk ebeveynlerin tahsis ettiği sürünün sahibi olur.

Kesilen saçlar bir düğüme veya özel bir torbaya konur ve anne tarafından özel bir sandıkta veya ebeveynlerin üzerinde uyuduğu bir yastıkta saklanır, özenle korunurdu. Daha sonra toy başlardı.” (Kara-ool, 2013: 34-35).

Tuva destanlarından tespit edilen örnekler “*baj çülüme/baj kırğma* (baş yülüme/saç kırğma)” uygulamalarının belirli bir geçiş dönemi âdeti şeklinde uygulandığı ve erkek çocuğun hayatında bir eşik görünümünde olduğu anlaşılmaktadır. Destanlarda yer alan anlatılarda çocuğun başı yülütülmekte ve saçları örülmektedir. Bu uygulamanın yanı sıra kahramana ad verilmekte ve bazen de toy yapılmaktadır. Ayrıca baş yülüme sırasında dua edildiği de görülmektedir. Yaşar Kalafat ve M. B. Kenin-Lopsan’ın aktardığı bilgilerin yanı sıra Ç. A. Kara-ool’un yukarıdaki tespitleri de destanlarda karşılaşılan manzarayla benzerlikler arz etmektedir. Kalafat ve Kara-ool’un tespit ettiği unsurlar belirli ölçülerde değişerek destanlarda kendine yer bulmuştur. Aktarılan bilgilere göre uzun bir süre saçları kesilmeyen erkek çocuğun saçları bir törenle kesilmektedir. Nispeten farklı da olsa kız çocuklarının saçlarının da törenle kesildiği ve örüldüğü görülmektedir. Bu törenin sonunda ise ikramlarda bulunularak toy düzenlenmektedir. Aynı zamanda dualar edildiği de görülmektedir. Tuva Türklerinden toplanan verilerle Tuva destanlarında tespit edilen en önemli fark ad verme uygulamasıdır. Bu durumun, destan dünyasında kahraman için bir eşik konumunda olan kahramanlığa/erginliğe geçiş eşiği olduğu ve bu sebeple geleneksel olarak ad verme uygulamasının bu noktada zikredildiği söylenebilir.

Tahtacılar da Baş Yülüme

Mustafa Çarıkçı, 1973 yılında tamamladığı lisans mezuniyet tezinde Balıkesir’in Edremit ilçesi Çamcı köyünde baş yülüme âdetinden bahsetmiştir. Çarıkçı’ya göre “baş yülüme (oğlan başı): Özel bir merasimle çocuğun ilk tıraşının yapılmasıdır” (1973: 12). Mehmet Ali Yolcu ve Mustafa Dinç’e göre saç kesimiyle ilgili Yörük, Manav ve Muhacir yerleşmelerinde farklı uygulamalar olmamakla beraber Tahtacılar da/Türkmen Alevi yerleşmelerinde bu husus daha çok önemsenir. Erkek bebeğin saçları, belirli bir yaşa (yaklaşık üç yaşına) gelinceye kadar kesilmez, özellikle ensesinden aşağı iyice sarkması beklenir. İlk tıraş Türkmen dedesi tarafından aile ve eş dost katılımıyla gerçekleşen bir törenle yapılır. “Baş yülüme” denilen bu törende dede usturayla çocuğun saçını keser. Kesilen saç bir tepsiye konularak tüm katılımcılara gösterilir. Bu esnada çocuk da katılan misafirlerin ellerini öper, misafirler de bu tepsiye para atarak çocuğu sevindirirler. Aile törene katılan misafirlere yemek ikram eder. Âdet bazı zamanlarda evde, bahçede yapıldığı gibi, cem evinde de gerçekleştirilir. Cem evinde gerçekleştirilen çeşidinde semah da dönüldüğü belirtilmiştir. Çocuğun kesilen ilk saçı genellikle annesi tarafından saklanır (Yolcu ve Dinç, 2018: 139).

Zeynel Gül bu uygulamanın¹ yapılış biçimini şu şekilde kayda almıştır: Bu uygulama, yemekli ve bir dede önderliğinde yapılır, kurban kesilir. Sadece erkek çocuklar için yapılan bu törene de bütün komşular davet edilir. “Saç Yülüme Kurbanı”nı dede veya cemlerdeki kurbancılardan birisi okuyarak keser ve pişmesi için ateşe konur. Kurban eti dışında çok çeşitli yemekler de pişirilir. Yeterince komşu toplandıktan sonra tören başlar. Çocuk yeni elbiselerini giyinmiş olarak tören yapılan meydana getirilerek kendisi için hazırlanmış yere; evde sandalye yoksa (ki eskiden yoktu) yere atılmış yastıkların üzerine veya sandalyeye oturtulur.

Usturayı eline alan (saç yülüyecek olan) yaşlılardan birisi çocuğun babasına seslenerek:

- “Babası, ustura kesmiyo!” der. Babası çocuğa gönlünden geçen bir hediye verir. Bu hediye, bir tavuk, bir oğlak, bir kuzu olabildiği gibi bazen de bir tarla ya da bahçedir. Babadan yeteri kadar hediye aldıktan sonra sıra çocuğun anasına gelir;

-Anası, ustura kesmiyo, ne veriyon! diye sorar.

Anası da çocuğa bir hediye verdikten sonra. Orada bulunan tüm akrabalarından, sırasıyla birer hediye sözü alınır. Bu arada şaka yapanlar da olur. Örneğin; “Ne veriyon emmisi?” diye sorulduğu zaman “Minare gölgesi ile davul tozu veriyom” veya “Ankara’yı, İzmir’i veriyom” der. Orada bulunanlar gülerler. Sonuçta emmi de bir hediye verir tabii. Bunu şaka olarak, oradakileri güldürmek, neşelendirmek için yapar. Bundan sonra çocuğun saçından küçük bir parça kesilerek annesine saklaması için verilir. Anne bunu sandığının gizli bir yerinde saklar ve zaman zaman, oğlu büyüdükçe ona gösterir. Oğlu evlendiğinde ise bu saç gelinine hediye olarak verir. Bundan sonra yemekler yenir, içilir ve eğlenilir (Gül, 2002: 358).

Feride Kızıldağ’ın Tahtacılar arasında derlediği baş yülüme uygulaması ise doğrudan cem töreninde gerçekleştirilmektedir. Kızıldağ, bu uygulamayı kaynak kişilerden şu şekilde derlemiştir: “Erkek çocukların doğduktan sonra saçları kesilmez. Çocuğun saçları uzar, uzayan saçlar kız çocukların saçları gibi örülürdü eskiden. Bu saçlar biraz büyüdükten (uzadıktan) sonra, özellikle ikrarı alınırken kesilirdi. Buna baş yülüme diyoruz. Yani saçları ustura ile tıraş edilir. Bu tıraş cem töreni ile olur. Çocuğun başını, görevli kişi tıraş eder. Bu görevliye Salman denir. Bu tıraştan sonra artık çocuk saç bırakamaz. Sürekli salman tarafından başı ustura ile tıraş edilir. Bu tıraş sırasında bir de başın arka tarafından bir tepe saçı bırakılırdı. Tepe saçı çocuk yaşlanıp Hakka yürüyünceye kadar bırakılırdı. Fakat yerleşik hayata geçtikten sonra bu uygulama komşu köylerin etkisinden dolayı bırakılmıştır. Artık saçlar tamamen tıraş edilmektedir. Okulların açılması ile Türkmen köylerinde eğitim de başlayınca erkek çocukların saçları biraz büyüdükten sonra berberlere tıraş ettirilmeye başlanmıştır. Baş yülüme sırasında çocuğun başı cem töreni ile sembolik

¹ Gül’ün derlemesinde uygulama saç yülüme olarak kayda geçmiştir.

olarak tıraş edilmektedir. Baş yülüme geleneği hala devam etmektedir. Baş yülünen çocuk hayatında yeni bir döneme girer. Çocuğun (berberde) ilk tıraşına “baş vurma” denildiğinden ve bu sırada çocuğun babasından ya da dedesinden saç kesilirken bir şey istenilmektedir. “Çocuğun başına ne veriyorsun?” diye sorulur ve cevaben, baba ya da dede “falanca mevkideki falanca tarladan şu ağacı verdim” der. Gidilip o ağaç işaretlenir ve bir daha kimse tarafından toplanmaz. Çocuğun başı için verildiği dile getirilip işaretlenerek bir daha toplanmayan o ağaca ise “Küreflik” adı verilmektedir (Kızıldağ, 2020: 70-71).

Hülya Yeşil’in aktardığı baş yülüme töreninin ise yalnızca sünnet olmuş çocuklara yapıldığı ifade edilmektedir. Yeşil’e göre eskiden, tören yapılmadan önce çocuğun saçının ustura veya makineyle kesilmesi uygun görülmez, saçlarının uçları ancak makasla kesilebilirmiş. Fakat günümüzde çocukların okula gitmesi ve sünnet töreninin bu dönemlere rast gelmesi gibi sebeplerle bu kurala pek uyulmamaktadır. Tören, çocukların köye geldiği zamanlarda, mümkünse Cuma veya Salı gecelerinden birinde yapılır. Tören bir tek çocuk için yapılabildiği gibi, birkaç çocuk için toplu hâlde de yapılabilir. Baş yülünecek çocuğun ailesi eğer maddî durumu uygunsa kurbanlık bir koç, değilse bir cebrail (horoz veya tavuk) alır. Baş yülünecek çocuk, meydana ayakta durdurulur. Tören başlamadan önce dede, hayır dua verir ve usturayı çocuğun başına sürter ama kesmez. Çocuğun ana ve babasına, çocuğa ne bağışladıklarını sorar. Onlar da tarla, hayvan, bahçe gibi şeyler bağışlarlar. Çocuğun ana babasından sonra diğer yakın akrabaları, yakınlık derecelerine göre gelerek çocuğa gönüllerinden ne koparsa bağışlarlar. Bundan sonra çocuğun akrabalarından yaşlı bir erkek gelerek çocuğun başının ön kısmından ve üç değişik yerinden usturayla kazır. Bundan sonra dede önüne gelen bütün olarak pişirilmiş cebrailden bir lokma kopararak çocuğa verir ve hayır duasını yaparak elini öptürür. Pişirilen kurbanlar toplu halde yenir ve cemaat dağılır (Yeşil, 2001: 95-96). Kazdağlarında bir Tahtacı köyü olan Doyran’da da baş yülüme töreninden sonra “lokma” dağıtılmaktadır (Duman ve Taşçinten, 2020: 249).

Nilgün Çıblak da Mersin Tahtacılarındaki baş yülüme geleneğinden bahsetmektedir. Çıblak’ın aktardığına göre erkek çocukları ergenlik çağına geldiklerinde bir saç tıraşı töreni yapılır. Bu törenle birlikte artık çocuğun ustura ile tıraş olmasına izin verilmiş olunur. Burada musahipli birisi, çocuğun saçını belirli bir merasimle keser. Baba da saç tıraş edilen oğluna maddî durumuna göre iki, üç dönüm tarla, bağ - bahçe ya da mal mülk bağışlar. Ergenlik döneminin başında yapılan bu törenle çocuk çevresi tarafından erkeklığe adım atmış olarak kabul edilir (2005: 180).

Farklı bölgelerde yaşayan Tahtacılar arasında yapılar derlemeler, baş yülüme uygulamasının oldukça yaygın olduğunu göstermektedir. Folklorik ve etnografik derlemelerden çıkarılabilecek ortak sonuç Anadolu’da “baş

yülüne” uygulamasının yalnızca Tahtacılar arasında yapıldığı şeklindedir². Sahadan derlenen veriler Tahtacılarda gerçekleştirilen bu uygulamanın saç kesmekten öte bir uygulama ve hatta dinî mahiyetli bir ritüel hüviyetinde olduğunu göstermektedir.

Tahtacılar arasında yaygın olan baş yülüne³ uygulaması şu şekilde özetlenebilir: Erkek çocuğun saçları bazen üç veya yedi yaşına ya da ergenlik zamanına kadar kesilmemekte ve bu saçların iyice uzaması veya enseden aşağıya sarkması beklenmektedir. Bazı bölgelerde baş yülüne için çocuğun sünnet olması şartı vardır. Baş yülüne uygulaması genellikle musahipli biri ya da Alevi dedesi tarafından usturayla gerçekleştirilmektedir. Tepe saçı çocuk yaşlanıp Hakka yürüyünceye kadar bırakılmaktadır. Bazen uygulamayı yapan kişinin bir aile büyüğü olduğu da görülebilmektedir. Bu uygulamayı icra eden kişiye “Salman” dendiği de ifade edilmektedir. Bu törenin, ikrar cemi esnasında ya da Salı veya Cuma günlerinden birinin gecesinde yapılabildiği de kayda alınmıştır. Tören yapılmadan önce komşu ve akrabalar davet edilmekte ve tören topluluk önünde icra edilmektedir. Baş yülümeyi yapan aile büyüğü veya dede çocuk için anne, baba ve akrabalarından hediyeler istemektedir. Bu hediyeler bahçe, hayvan veya ağaç olabilmektedir. Hediye edilen ağaç veya bahçeden yemiş/meyve toplanmadığı, bu ağaçlara “küreflik” dendiği kaydedilmiştir. Baş yülüne sonrasında çocuğun saçları akrabalara gösterilmekte, bahşiş alınmakta ve bu saçlar çocuğun annesi tarafından saklanmaktadır. Çocuk evlendiğinde saklanan saçların anne tarafından geline verildiği de görülmektedir. Koç

² Baş yülüne/saç yülüne uygulaması, erkek çocuğu olmayan ailelerin erkek çocuk sahibi olması sonrasında çocuğun saçlarını uzun süre kesmekten kaçınması uygulamasıyla karıştırılmamalıdır. Bu durumlarda erkek çocuğun saçları kız çocukları gibi uzatılmakta ve adeta “satı” uygulamasında olduğu gibi belirli ritüeller gerçekleştirilmektedir. Aynı zamanda çocuğu yaşamayan ailelerin adak adadığı ve çocuğun saçını yedi yıl kesmedikleri görülmektedir. Ali Selçuk’un aktardığına göre devamlı ölen çocuklardan sonra dünyaya gelen çocuk erkek ise bu çocuğun saçının yedi yıl kesilmemesi gerekir. Çocuğun saçını uzatmakla Azrail’in çocuğu kız zannedeceğine inanılır. Yedi yıl boyunca ailesi söz konusu çocuğun sadece beslenme ihtiyaçlarını karşılar, giyeceklerinin tamamını akrabaları, yakınları verir. Ayrıca her yıl çocuk için kurban kesilir. Yedinci yılın sonunda çocuk, doğmadan önce annesinin gittiği ziyaret yerine götürülür. O ziyaret yerinde kurban kesildikten sonra, çocuğun saçı kesilir. Kurban eti orada yenilir. Kurbanın artan parçaları ve çocuğun kesilen saçı oraya gömülür (Selçuk, 2004: 168). Nilgün Çıblak’ın aktardığına göre çocuğu yaşamayan aileler, çocuklar, yedi yaşına gelene kadar her yıl kurban keseceklerine ve çocuğun saçını da yedinci yılın sonunda kestireceklerine dair adakta bulunur. Böyle durumlarda saç, ziyarette kurbanla beraber kesilir (Çıblak, 2005: 180). Kalafat’ın varlığından haber verdiği Türkistan’dan bir uygulama, baş yülüne ile önemli ölçüde benzerlik gösterse de yine çocuksuzluğun sağaltımıyla ilgilidir. Kalafat’ın aktardığına göre Türkistan’ın kuzey Afganistan ve Özbekistan bölgelerinde saç tıraş edilen erkek çocuğun tepesinde “ergeç” denilen bir tutam saç bırakılır. Ergeç, bir niyaz, nezir saçıdır. Buna göre çocuk yatra adanır. Çocuk yedi veya dokuz yaşında oluncaya kadar bu saç kesilmez, örük yapılır. Zamanı gelince kurban kesilerek saçı hoca tıraş eder (2005: 210). Türkmenistan Türkmenlerinde çocuk on iki aylık oluncaya kadar saç kesilmez, çocuğun saçını dayısı keser. Saç sağdan başlanılarak tıraş edilir. Bu saç hediye alınmak suretiyle dayıdan alınır ve saklanır. Saç toyu doğumdan sonraki ikinci toydur (Kalafat, 2005: 209).

³ Tahtacılar arasında bu uygulamaya baş vurma dendiği de görülmektedir.

veya cebrail (horoz-tavuk) gibi hayvanlardan kurbanlar kesilerek pişirilmekte ve farklı yemeklerle birlikte hazır bulunanlara dağıtılmaktadır. Aile büyüğü/dede/musahipli biri veya Salman'ın dualar ettiği de görülmektedir. Bu uygulamayla erkek çocuğun eşikten geçerek erginlendiği düşünülmektedir. Son yıllarda özellikle okul zamanının gelmesi sebebiyle çocukların yaşlıları arasında kendilerini kötü hissetmemesi için baş yülüme uygulamasının daha erkene alındığı, saçların tepe kısmını bırakma anlayışının ise zamanla azaldığı anlaşılmaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Tuva Türklerinde varlığı bilinen ve sözlü kültür ürünü olan Tuva destanlarında da yansımaları görülen baş⁴ yülüme (baj çülüme/baj kırgma) uygulaması ile Anadolu'da Tahtacı Türkmenlerin baş yülüme/saç yülüme/baş vurma uygulaması pek çok ortaklığı barındırmaktadır. Türk dünyasında saça atfedilen kutsiyetle alakalı olarak farklı bölgelerde saçın korunması, saçın büyüsel kullanımı⁵ veya ölüm⁶ gibi anlarda bir yas alameti olarak kesilmesi ya da çocukların saçlarının ne zaman kesilmesi gerektiğine dair farklı uygulamalar olsa da baş yülüme uygulamasının⁷ özgün karakterli bir uygulama olduğu görülmektedir.

Tuva destanlarından tespit edilen örneklerde “baş yülüme/saç kırma (baj çülüme/baj kırgıma)” uygulamalarının belirli bir geçiş dönemi âdeti şeklinde uygulandığı ve erkek çocuğun hayatında bir eşik görünümünde olduğu anlaşılmaktadır. Destanlarda yer alan anlatılarda çocuğun başı yülütülmekte ve saçları örülmektedir⁸. Destanlardan anlaşıldığı üzere baş yülümesi yapılacak olan çocuk Türk destan dünyasındaki epik şahsiyete bürünmenin eşğine gelmiş görünmektedir. Bu sebeple bu uygulamanın yanı sıra kahramana ad da verilmekte ve bazen de toy yapılmaktadır. Ayrıca baş yülüme sırasında alkış verildiği de görülmektedir. Tahtacı Türkmenlerin âdetlerinde ise baş yülüme/saç yülüme/baş vurma uygulaması tafsilatlı bir ritüel şeklinde Alevi dedesi, Salman adı verilen bir kişi veya bir aile büyüğü

⁴ Türk halk kültüründe “baş” ile ilgili tafsilatlı malumat için bk. (Taş, 2020).

⁵ Bk. (Kalafat, 2001: 589-598).

⁶ Bk. (Kalafat, 2010: 219-229; Harva, 2015: 239-240; Roux, 1999: 247; İnan, 1952: 19-30; Bayrak İşcanoğlu, 2022: 288-299). Saçla ilgili muhtelif bilgiler için bk. (Aydemir, 2012: 329-350).

⁷ Yesevi dervişlerinde de baş yülüme geleneği vardır (Bozkurt, 2012: 125). Macaristan'ta Kuman Türkleri arasında da saç yülüme adı verilen bir uygulama vardır (özellikle Kërsemjén, Karcag ve Kunmadaras bölgelerinde). Bu uygulamada da çocuğun saçları çocuk yaşını doldurmadan kesilmez. Saç kesildikten sonra birtakım ritüeller yapılır ve kesilen bukleler anne tarafından saklanır (Vardan, 2018: 268).

⁸ Mehmet Aça'ya göre Tuva Türklerinde saç ve saç örgüsü “ruhu, yaşamı, dünyalı oluşu, kutu, erginlenmeyi, cinsiyeti, cinselliği, üremeyi ve onuru” temsil etmektedir. Saç örgüsünün kesilmesi ise “onursuzluk” ve “ölüm”ü temsil etmektedir. Bu sebeple Tuva destanlarında düşmanı sonsuza dek yok etmek için saç örgüsü kesilmektedir. Saç örgüsü, Tuva Türklerinin inançlarında bu denli önemlidir. Saç örgüsü aynı zamanda cehennemdeki zift dolu kazanlarda sonsuza dek kaynamaktan kurtarılmaya da yardımcı olmakta, günahkârlar saç örgüsünden tutularak yukarı dünyaya çıkarılmaktadır. Tafsilatlı malumat için bk. (Aça, 2017: 64-65).

tarafından yürütülmektedir. Yedi veya dokuz yaşlarına ya da sünnet oluncaya kadar saçları uzatılan erkek çocuğun saçının ustura yardımıyla kazındığı bu ritüel bazen ikrar cemi içerisinde bazense Salı veya Cuma gecelerinden birinde topluluk önünde icra edilmektedir. Saçın büyük bir bölümü kazınarak tepe kısmının bırakıldığı da sahadan derlenen verilerden anlaşılmaktadır. Saç kazandıktan sonra kurbanlar kesilmekte ve pişirilen yemekler hazır bulunanlara dağıtılmaktadır. Töreni yürüten kişi dualar etmekte ve çocuğun bir sonraki aşamaya geçişini sağlamaktadır.

Tuva Türklerinin geleneklerinde ve destanlarında yer alan baş yülüme uygulamasıyla Tahtacı Türkmenlerin baş yülüme uygulaması küçük farklar dışında büyük oranda benzeşmektedir. İki toplulukta da erkek çocuğun saçının belirli bir zamana kadar uzatılması ve bir tören ile kesilmesi söz konusudur. Törelerden sonra toy yapılması da benzeşmektedir. Tuva Türklerinin baş yülüme uygulamasında olduğu anlaşılan tepedeki saç örme hususu yakın zamanlara kadar Tahtacılar arasında da uygulanmaktadır. Ancak modern zamanların etkisi, şehirleşme, örgün eğitim gibi değişimler neticesinde tepe saçını örme uygulamasının büyük oranda terk edilmeye başlandığı da görülmektedir. Tuva Türklerinin ve Tahtacı Türkmenlerin baş yülüme uygulaması erkek çocuğun erginliğe geçiş töreni şeklinde gerçekleşmektedir. İki uygulama arasında en bariz farklardan biri ad verme geleneğidir. Tuva Türklerinin destanlarında geçen ad verme uygulamasının destan dünyasına has bir motif olduğu, Tuva Türklerinde baş yülüme uygulamasında ad vermenin olmadığı anlaşılmaktadır. Tahtacı Türkmenlerin uygulamasında töreni icra eden kişinin genellikle dinî bir figür (dede/Salman) olduğu görülürken Tuva destanlarında icracılar daha çok erkek çocuğun anne ve babası veya handır. Tahtacılar da baş yülüme uygulaması dinî bir ritüele dönüşmüştür. Özellikle kurbanların kesilmesi bu durumu doğrular niteliktedir. Alkış/dua verme durumu her iki uygulamada da söz konusudur.

Bu çalışmada Tuva Türklerinin destanlarda yer alan baş yülüme uygulamasının benzer şekilde Tahtacı Türkmenlerin uygulamalarıyla müşterek olması, Türk kültürünün dönem, coğrafya, din ve mezhep fark etmeksizin bir süreklilik arz ettiğinin yansımasıdır. Ekseriyetle Türk Şamanizmi ve Lamaizm tesirinde bulunan Tuva Türklerinde yer alan bir uygulamanın Tahtacı Türkmen Alevilerinde daha tafsilatlı bir şekilde yaşatılıyor olması Türk kültürünün bütüncül olarak değerlendirilmesi gerektiği kanaatini güçlendirmektedir. Baş yülüme uygulamasının hem araştırmacılarca Tuva Türkleri arasından yapılan derlemelerde hem de Tuva Türklerinin mitik/arkaik karakterli destanlarında yer alması, destan gibi sözlü kültür ürünlerinin sosyal hayatı yansıtan birer kültür aktarıcısı olma hususiyetini göstermesi bakımından da oldukça önemlidir.

Kısaltmalar

BKBŞ: Boktu-Kiriş, Bora Şeeley

KM: Kangıvay-Mergen

MŞT: Möгаа Şagaan Toolay

ŞBAŞK: Şöögün Bora Attıg Şöögün-Köögün

THL: Tanaa-Herel

KAYNAKÇA

- Aça, M. (2017). Tıva kahramanlık destanlarında düşmanı saç örgüsünü keserek yok etme. *International Conference: The West of The East, The East of The West*. 63-70, Prague/Praha, Czech Republic.
- Arıkoğlu, E. (1997). Tuva cumhuriyeti, Tuva Türkleri. *Yeni Türkiye-Türk Dünyası Özel Sayısı*, 2(16), 1561-1569.
- Arıkoğlu, E. - Borbaanay, B. (2007). *Tuva destanları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arıkoğlu, E. - Kuular, K. (2003). *Tuva Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Asan, V. (2005). Tahtacı kimliği ve Tahtacı inanç merkezleri. *Uluslar Arası Bektâşilik ve Alevilik Sempozyumu I Bildiriler Kitabı*, 203-215, Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Aydemir, A. (2012). Kutadgu Bilig ve Divanü Lugati't Türk'e göre 'saç-sakal' kültürü üzerine. *Electronic Turkish Studies*, 7(3), 329-350.
- Bayrak İşcanoğlu, İ. (2022). Kırgız halk kültüründe saç ve saçla ilgili uygulamalar, inanışlar. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 15, 288-299.
- Bozkurt, F. (2012). *Türklerin dili*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Çarıkcı, M. (1973). *Balıkesir-Edremit ilçesi Çamcı köyünün sosyal ve etnografik araştırması*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Lisans Bitirme Tezi.
- Çıblak, N. (2005). *Mersin Tahtacıları -halkbilimi araştırmaları-*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Duman, A. Z. - Taşçinten, H. (2020). Kazdağlarında bir Tahtacı köyü Doıran: Ritüel ve inanç pratikleri. *Journal of Alevism-Bektashism Studies*, 22, 239-334.
- Ercilasun, A. B. - Akkoyunlu, Z. (2015). *Kâşgarlı Mahmud; Dîvânü Lugâti't-Türk giriş-metin-çeviri-notlar-dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergun, M. - Aça, M. (2004). *Tıva kahramanlık destanları I*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergun, M. - Aça, M. (2005). *Tıva kahramanlık destanları II*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gül, Z. (2002). Tahtacılarda gelenekler: Doğum ve çocukla ilgili âdet, uygulama ve törenler. *Folklor/Akademi*, 8(30), 347-358.
- Harva, U. (2015). *Altay panteonu*. (çev.: Ömer Suveren), İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- İnan, A. (1952). Müslüman Türklerde şamanizm kalıntıları. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(4), 19-30.
- Kalafat, Y. (2001). Alanya yöresinde kilit-bağ-kitlenmek-bağlanmak. *Erdem*, 13(39), 589-598.

- Kalafat, Y. (2005). Balkan Türklerinde örneklerle halk inançlarında saç. *BAL-TAM, Türklük Bilgisi*, 2, 208-212.
- Kalafat, Y. (2010). Göklen Türkmenleri (Türkmenistan) halk inançlarındaki ölüm temasına dair bazı karşılaştırmalar. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 28, 219-229.
- Kalafat, Y. (2012). *Altaylardan Anadolu'ya inanç göçü*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Kara-ool, Ç. A. (2013). Obryad pervoy strijki volos v tradisionnoy kulture Tuvinsev. *Vestnik Cherepoveskogo gosudarstvennogo universiteta*, 3(4 (53)), 34-36.
- Kızıldağ, F. (2020). *Tahtakuşlar mahallesi'nde eski Türk inanç ve uygulamalarının izleri*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ölmez, M. (1996). Tuvalar ve Tuvaca. *Çağdaş Türk Dili*, 95, 10-17.
- Özbek, E. E. (2016). *Tuva destanlarının söz varlığı*. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Roux, J. P. (1999). *Altay Türklerinde ölüm*. (çev.: Aykut Kazancıgil), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Selçuk, A. (2004). Tahtacıların doğum ile ilgili inanç ve uygulamalarına fenomenolojik bir yaklaşım. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 16, 163-180.
- Taş, E. (2020). Türk halk kültüründe "baş". *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 13(29), 87-108.
- Tavkul, U. (2003). Codex Cumanicus ve Karaçay-Malkar Türkçesi. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 15(1), 45-81.
- Vardan, N. (2018). *Macaristan'daki Kumanların kültürel hayatı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Yeşil, H. (2001). *Balıkesir İli Türkali köyü halkbilim ürünlerinin derlenmesi ve değerlendirilmesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Yolcu, M. A. (2020). *Kutsaldan ritüele Çanakkale Tahtacılarının geleneksel dünya görüşü*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Yolcu, M. A. - Dinç, M. (2018). *Çanakkale yöresi halk kültürü*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Yörükan, Y. Z. (1998). *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*. (hzl.: Turhan Yörükan), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Extended Summary

Turkish culture has been in motion and has been in continuity from the archaic times of history to modern times. Turks, who have migrated to different regions from Altai to Anatolia and the Balkans on the east-west, north-south axis, exhibit a cultural integrity even if they are subject to different religions and sects. For this reason, the monitoring and identification of cultural elements should be carried out from this perspective. One of the most important elements of this cultural unity is the commonalities in transition period practices. In this study, the practices called "baş yülüme /head shaving" of Tuvan Turks and Tahtaci Turkmens living in Anatolia were mutually analyzed. The forms in which Tahtaci Turkmens perform the "baş yülüme" practice, which is included in the transitional period practices of Tuvan Turks and reflected in Tuvan epics, are discussed with examples. Within the scope of the study, it has been determined that the "baş yülüme" tradition of Tuvan Turks and the practice of Tahtaci Turkmens, which has a religious character, have many similarities. It is thought

that the elements found as a result of the comparison of the samples taken from Tuvan epics with the compilations made from Tahtaci Turkmens will set an example in terms of showing that Turkish culture has a continuity despite the changes in geography and religion. In addition, in this study, it has been determined that a practice belonging to the Tuvan Turks under the influence of Shamanism and Lamaism is also continued with certain differences among Tahtaci Turkmens in Anatolia.

This study aims to determine how the practice of "baş yülüme" is practiced in Tuvan epics and to reveal to what extent this practice shows similarities with the data collected from Tahtaci Turkmens. In this context, upon realizing the existence of the baş yülüme practice in Tuvan epics, the epic texts were scanned holistically and the elements identified were compared based on the knowledge of the existence of a similar practice in Tahtaci Turkmens. As a result of this comparison, it was tried to reveal what commonalities and differences the practice of "baş yülüme" has among the Turkic communities located at two different ends of the Turkic world.

In this study, the practice of "baş yülüme", which is identified in Tuvan epics and is also among the customs of Tahtaci Turkmens, is discussed. The study is limited to Tuvan epics and transitional practices of Tahtaci Turkmens.

In the process of scanning Tuvan epics, a text-centered approach was followed and the identified data were compared with the folkloric materials collected among Tahtacis. For this purpose, the compilations made among the Tahtacis were analyzed and examples of the practice of baş yülüme were revealed. In this process, document analysis and content analysis methods were used in the analysis of the epics of Tuvan Turks, while the analysis of the customs of Tahtaci Turkmens was carried out through descriptive analysis. The findings obtained were compared and determinations were made about cultural continuity. Before moving on to the analysis part of the study, it would be useful to give information about Tuvan Turks and Tahtaci Turkmens /Tahtacis.

The examples identified from the Tuvan epics show that the practice of "baş yülüme" is practiced in the form of a certain transition period custom and is a threshold in the life of a boy. In the narratives in the epics, the child's head is shaving and his hair is braided. In addition to this practice, the hero is named and sometimes a toy is organized. It is also seen that prayers are said during the head washing.

The widespread practice of baş yülüme among the Tahtacis can be summarized as follows: A boy's hair is sometimes not cut until he is three or seven years old, or until he reaches puberty, and the hair is allowed to grow or hang down from the nape of the neck. In some regions, circumcision is a condition for head covering. The head haircut is usually performed with a razor by a musahib or Alevi grandfather. The top hair is left until the child grows old and passes away. Sometimes the person performing the practice is a family elder. It is also stated that the person who performs this practice is called "Salman". It was also recorded that this ceremony could take place during the ikrar jemi or on the night of a Tuesday or Friday. Before the ceremony, neighbors and relatives are invited and the ceremony is performed in front of the community. The family elder or grandfather who performs the baş yülüme requests gifts for the child from the parents and relatives. These gifts can be a garden, animal or tree. It was recorded that no fruit/berries were collected from the gifted tree or garden, and these trees were called "küreflik". After the head washing, the hair of the child is shown to relatives, tips are received and these hairs are kept by the child's mother. It is also observed that when the child gets married, the mother gives the hair to the bride. Sacrifices of animals such as rams or cebrail (rooster-chicken) are slaughtered, cooked and distributed to those present with different dishes. It is also observed that a family elder/grandfather/grandson or Salman offers prayers. With this practice, it is thought that the male child passes through the threshold and becomes a man. In recent years, it is understood that in order to prevent the children from feeling bad among their peers, especially due to the arrival of school time, the practice of baş yülüme has been brought earlier, and the understanding of leaving the top part of the hair has decreased over time.

The practice of baş yülüme in the traditions and epics of Tuvan Turks and the practice of baş yülüme of Tahtaci Turkmens are very similar except for minor differences. In both

communities, the hair of the male child is grown until a certain time and cut with a ceremony. It is also similar that a toy is held after the ceremony. The practice of braiding the hair on the top of the head, which is understood to be the practice of Tuvan Turks, was also practiced among the Tahtaci until recently. However, as a result of changes such as the impact of modern times, urbanization and formal education, it is also seen that the practice of braiding the hair on the top of the head has begun to be abandoned to a great extent. Tuvan Turks and Tahtaci Turkmens practice the head braiding as a rite of passage for a boy's coming of age. One of the most obvious differences between the two practices is the naming tradition. It is understood that the naming practice mentioned in the epics of the Tuvan Turks is a motif specific to the epic world, and that there is no naming in the Tuvan Turks' practice of baş yülüme. In the practice of Tahtaci Turkmens, the person who performs the ceremony is usually a religious figure (dede/Salman), whereas in Tuvan epics, the performers are mostly the parents of the male child or the khan. In Tahtacis, the practice of baş yülüme has turned into a religious ritual. Especially the slaughter of sacrifices confirms this situation. Applause/prayers are present in both practices.

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir./Article does not require an Ethics Committee Approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.